

*Pleidooi voor nieuwe initiatieven
voor vrijwillig landschapsbeheer in
de Zaanstreek*



Foto Tom Kisjes

oktober 2018

1. Inleiding

Het hierna te bespreken pleidooi haakt in op het op 6 oktober 2016 tijdens een Symposium over de inzet van vrijwilligers vastgestelde Manifest, als ook op de in het jaar 2012 verschenen Natuuratlas Zaanstad, waarin actuele situatie van de Zaanse natuur en het landschap (beperkt tot Zaanstad) uitvoerig zijn beschreven. Hierin speelt de aandacht voor de schaarse en zeer waardevolle veenmosrietlanden een belangrijke rol.

In genoemd Manifest wordt onder meer over het volgende gesproken: De Zaanse veenweidegebieden bezitten specifieke natuurwaarden, die voor een belangrijk deel ook een hoge en internationaal erkende natuurwaarde vertegenwoordigen (Natura 2000-gebieden: Vogel- en Habitatrictlijn). De hoge mate van uniciteit van de Zaanse veenterreinen wordt voor een belangrijk deel bepaald door natte graslanden met weidevogels en de aanwezigheid van brakke veennatuur. Natuurgebieden waar deze twee belangrijke en unieke natuurwaarden gezamenlijk voorkomen, zijn uiterst zeldzaam in Europa. De gezamenlijke veengebieden zijn als ‘Zaanse parels aan een snoer’ te kenschetsen, die naast de bijzondere natuurwaarden ook in hoge mate beeldbepalend zijn voor de identiteit van de Zaanstreek.

In de Natuuratlas Zaanstad zijn uitvoerige beschrijvingen weergegeven over de grote natuurdiversiteit in Zaanse veenweidegebieden, van broedvogels, trekvogels, zoogdieren, vissen, vlinders tot de meest uiteenlopende flora. In Zaanstad komen minimaal 8500 soorten dieren en planten voor, waarvan een belangrijk deel in de natuurgebieden is aangetroffen. Voor een poldergebied met zeer voedselrijk water is dit volgens de auteurs van de Natuuratlas een respectabel aantal. Van dit aantal komen honderd soorten voor die op de rode lijst van bedreigde dier- en plantensoorten staan.

Van belang is in dit kader nog te vermelden dat in het verleden, zeker vanaf 1970, door burgers, natuurverenigingen en allerlei belangengroepen, met succes actie is gevoerd om die bijzondere Zaanse natuur te behouden. Al vele jaren zijn een groot aantal Zaanse particuliere instellingen, zowel per gebied als meer regionaal, als belanghebbenden betrokken bij het zo veel als mogelijk handhaven van de natuurlijke en landschappelijke waarden van de Zaanse veenweidegebieden. Hierbij spelen honderden vrijwilligers een belangrijke rol. In het onderstaande wordt nader ingegaan op de veranderingen en bedreigingen van het landschap.

2. Snel toenemende vershraling van de kwaliteit

Ondergetekenden zien de kwaliteit (biodiversiteit) van de Zaanse veenweidegebieden langzamerhand afnemen. Deze afname is zowel in de graslanden als de rietlanden waarneembaar.

Schrale hooilanden

Broedvogels als kemphaan, watersnip en veldleeuwerik zijn bijna uit het gebied verdwenen. Vroeger algemene soorten als grutto, tureluur, scholekster en kievit zijn steeds meer tot graslanden beperkt waar speciale aandacht aan deze soorten wordt geschonken.



Hooien in de jaren '20 (Archief Zaanstad)

Percelen met een laag waterpeil en een vroeg maaitijdstip (mei of begin juni) zijn steeds ongeschikter voor weidevogels geworden. Dit geldt ook voor graslandpercelen waar het beheer alleen uit extensieve beweiding bestaat en waar de belangrijkste oorzaak voor deze verandering is gelegen in het gewijzigde gras- en rietlandbeheer. Steeds meer natte hooilanden worden vanwege kostenbesparing alleen beweïd. Hierdoor is de samenstelling van kruiden in het grasland gewijzigd en eenvormiger geworden en nemen ruigtekruiden als pitrus, ridderzuring en oeverzegge steeds meer toe. Daarnaast kan worden onderkend dat buiten de reservaatgebieden van weidevogels ook intensivering van het graslandbeheer plaatselijk een belangrijke rol in de hierboven genoemde kwalitatieve achteruitgang speelt.

Veenmosrietlanden

De botanisch waardevolle veenmosrietlanden en orchideeënrijke hooilanden zijn nog sneller in kwaliteit, oppervlakte en verspreiding afgenomen. Ook zeer waardevolle vochtige heiden dreigen te verdwijnen door het oprukken van exoten als cranberry en appelbes, natte schraallanden en veenmosrietlanden verruigen met pitrus en bramen of verdwijnen door verbossing of omvorming tot grasland.



Door het laten liggen van rietmaaisel gaat de waarde van veenmosrietland achteruit

Voor particulieren en agrariërs is het beheer economisch niet meer rendabel. Dit is de belangrijkste oorzaak van een gebrek aan beheer. Het gevolg hiervan is dat er steeds meer oppervlakte aan waardevol rietland verbost, verruigd of plaatselijk wordt omgezet in grasland.

Zelfs percelen van TBO's verruigen

Ook in de riet- en schraallanden die door een Terrein Beherende Organisatie (in het vervolg TBO te noemen) wordt beheerd, neemt de kwaliteit gestaag af. Deels is dit een extern effect (verdroging door klimaatverandering, verruiging door stikstofdepositie), maar ook hier speelt het gewijzigde beheer een rol. Heideterreinen met dophei en kraaiheide zijn door een gewijzigd beheer in oppervlakte afgenomen, zeldzame veenplanten als addertong en veenmosorchis dreigen zelfs geheel uit te sterven. Omdat veel schraallanden en

veenmosrietlanden maanden achter elkaar worden beweide, raken ze verruigd met pitrus en oeverszegge.



De exort appelbes verdringt steeds meer veenmos en heide

Andersoortige bedreigingen

Naast de natuurwetenschappelijke waarden staan ook de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van de Zaanse veengebieden aan meerdere bedreigingen bloot. Er is daarbij sprake van toenemende verstedelijking, verdroging door klimaatverandering, een toenemende bodemdaling en voorts (nog steeds) een aanzienlijke milieuverontreiniging (lucht, water, geluid en stikstof).

Een belangrijke factor die steeds negatiever van invloed is op het landschap, is de toenemende maaiveldddaling, welke vooral wordt veroorzaakt door de ontwatering van de percelen via greppels of onderbemaling. Deze maaiveldddaling heeft belangrijke negatieve gevolgen voor het milieu (toename methaan en CO₂, vrijkomen bagger en meststoffen) en de bebouwde omgeving (funderingsproblemen).

3. Positief effect natuurwaarde door beheer met vrijwilligers

TBO's zijn overigens de laatste decennia van groot belang geweest voor het behoud van de natuur in de Zaanse veenweidegebieden. Als eigenaar zijn zij wettelijk verplicht om botanisch waardevolle percelen als veenmosrietlanden en vochtige heiden in het kader van Natura 2000 minimaal in stand te houden conform de instandhoudingsdoelstellingen. Zoals in het voorgaande al werd vermeld, is ook de participatie van vrijwilligers een belangrijke factor geworden. Vrijwilligersgroepen helpen al jarenlang bij het beheer van veenmosrietlandjes in o.a. het Westzijderveld (> 25 jaar), Kalverpolder (> 10 jaar), het Oostzanerveld, het Wormer- en Jisperveld (> 25 jaar) en meer recent de Krommenieër Woudpolder. Dankzij de inzet van vrijwilligers kan de continuïteit van het beheer van deze vaak kleine percelen beter worden geborgd. Hiermee is ook hun inzet essentieel geworden voor de gewenste maatschappelijke verankering van de waarden van de natuurgebieden voor de samenleving.



Goed georganiseerde vrijwilligers kunnen op arbeidsintensieve probleempcelen een belangrijke en essentiële bijdrage leveren aan het behoud van de internationaal belangrijke veenweidenatuur..

4. Meerdere typen eigenaren

TBO's zijn sterk gericht op de Natura-2000 doelen en het weidevogelbeheer. Deze organisaties beheren daarbij slechts een gedeelte van de Zaanse veenweidegebieden. Het grootste gedeelte van het Zaanse veengebied van ca. 4500 hectare is echter in eigendom van nog actieve agrariërs of particulieren. Dit geldt in de waterrijke veenweidegebieden met name voor de percelen die rijdend zijn te bereiken, de zogenaamde rijpercelen. Percelen die alleen varend zijn te bereiken, de zgn. vaarpercelen, zijn in de loop der jaren overwegend in eigendom gekomen van TBO's. Tot de meest waardevolle natuurtypen van de Zaanse veenweidegebieden behoren de gemaaide percelen die te boek staan als voedselarme moeraspercelen, overgangsvelden, veenmosrietland, schraalland en heide.



Hooien in de jaren '30 (Archief Zaanstad)

Een eerste beoordeling van deze natuurtypen via de beschikbare natuurkaarten (Natuuratlas Zaanstad, Natura 2000 atlassen) leert dat slechts een deel op passende wijze wordt beheerd. Er bestaan echter per gebied te veel bijzondere percelen waar het beheer te wensen overlaat. Hierdoor dreigen verschillende, nu nog soortenrijke, rietlanden en veenmosterreinen binnen een aantal jaren door achterstallig beheer te verdwijnen. Hiermee zal de verarming van de natuurwaarden in de Zaanse veenweidegebieden nog verder doorzetten. Die verarming voltrekt zich helaas niet alleen sterk bij percelen van niet-TBO's, zoals agrariërs en particulieren, maar zelfs ook bij de percelen van TBO's. Van ongeveer de helft van de botanisch waardevolle percelen in de natuurterreinen van de TBO's, is sinds 1990 de natuurwaarde afgenomen, zo leert onderzoek. De situatie op de percelen van de TBO's kent dus tevens belangrijke uitdagingen. Op percelen van niet-TBO's is de situatie nog aanzienlijk alarmerender.

5. *Samenvatting oorzaken achteruitgang*

Het is zinvol om de belangrijkste oorzaken van de achteruitgang van de natuurwaarden samen te vatten. Dit betreffen:

- Achterstallig onderhoud, waardoor er steeds meer bramen en appelbes in veenmosrietlanden en vochtige heiden groeien. Deze problematiek speelt met name in het Oostzanerveld.
- Het laten liggen van maaisel. In botanisch waardevolle rietlanden die worden gemaaid door een maaiboot. (ten behoeve van weidevogels, openheid landschap), zorgt het achtergebleven maaisel voor een afname aan bijzondere soorten. Tevens bespoedigt deze beheervorm de toename van bramen en andere ruigtekruiden.
- Steeds meer veenmosrietlanden raken verruigd door pitrus en oeverzegge, omdat ze extensief beweid worden. Hierdoor treedt soortenverarming en afname van kwaliteit en oppervlakte op, met name als de beweiding meerdere weken gedurende lange perioden per jaar plaatsvindt. Tijdens de bloeitijd treedt bij beweiding ook vraatschade aan orchideeën op.
- Het merendeel van het oppervlak aan nog overgebleven veenmosrietland is verdroogd geraakt door veroudering, klimaatverandering en gebrek aan nieuwvorming. Natte en sterk verende veenmosrietlanden, waar het grondwater tot aan het maaiveld staat, zijn een grote zeldzaamheid geworden. De uiterst zeldzame veenmosorchis en de specifiek aan natte veenmosrietlanden gebonden insectenfauna dreigt hierdoor te verdwijnen.
- Exoten als appelbes en cranberry nemen door klimaatverandering (verdroging) en stikstofdepositie steeds meer toe. Hierdoor verdringen deze exoten uiteindelijk inheemse soorten als bijzondere veenmossen en heidesoorten.
- Gericht vegetatiebeheer van brakke rietlanden ontbreekt, waardoor deze unieke vegetaties onder druk van de voortgeschreden verzoeting steeds sneller uit de gebieden aan het verdwijnen zijn.



Bramen nemen in waardevolle veenterreinen steeds meer toe.

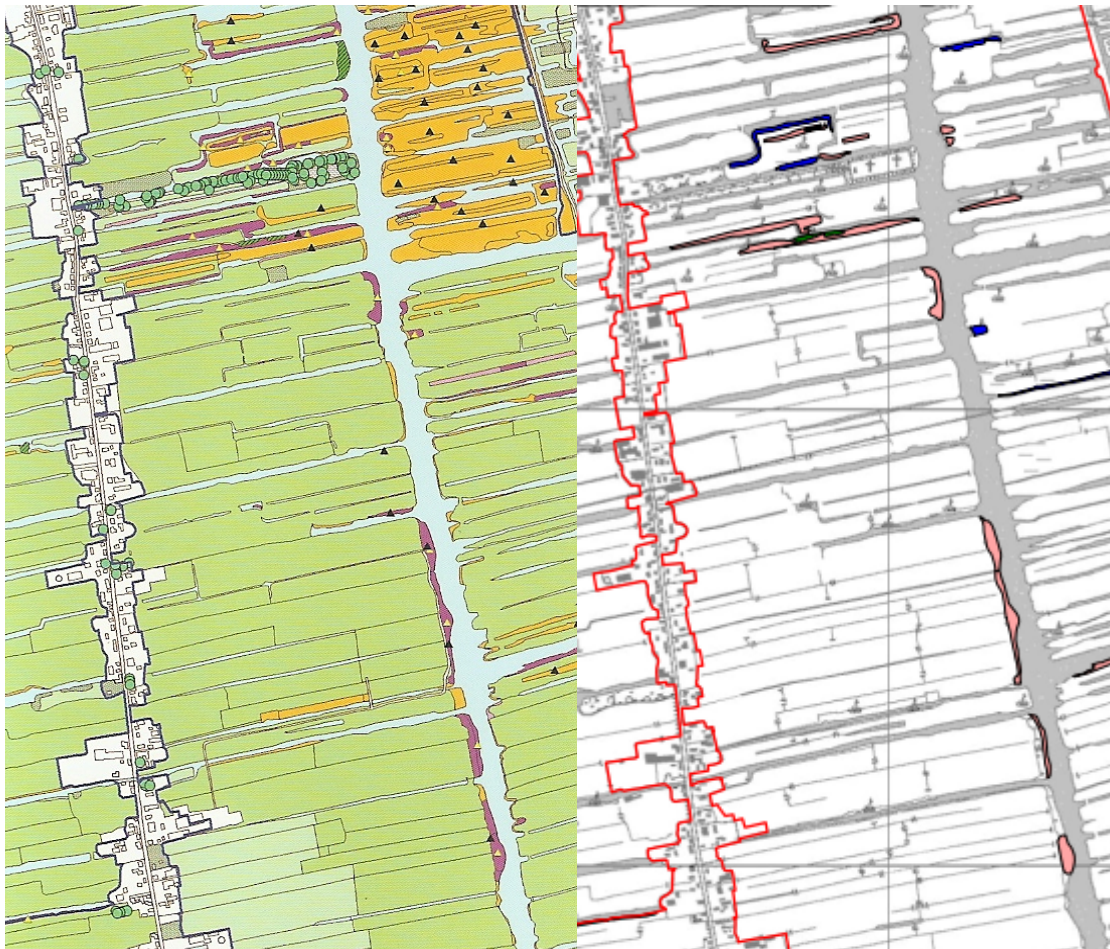
6. Voorbeelden van de actuele beheerproblematiek in de Zaanstreek

Een voorbeeld van de steeds minder slagvaardige aanpak van waardevolle rietlanden die door agrariërs worden beheerd, is te vinden in de polder Westzaan. Omdat er voor agrariërs e.d. geen beheerpakket is of omdat er van agrarische zijde weinig belangstelling voor het onderhoud van botanisch waardevol rietland bestaat, dreigt een groot aantal bijzondere rietlanden aan weerszijden van het dorpslint van Westzaan op dit moment te verdwijnen.



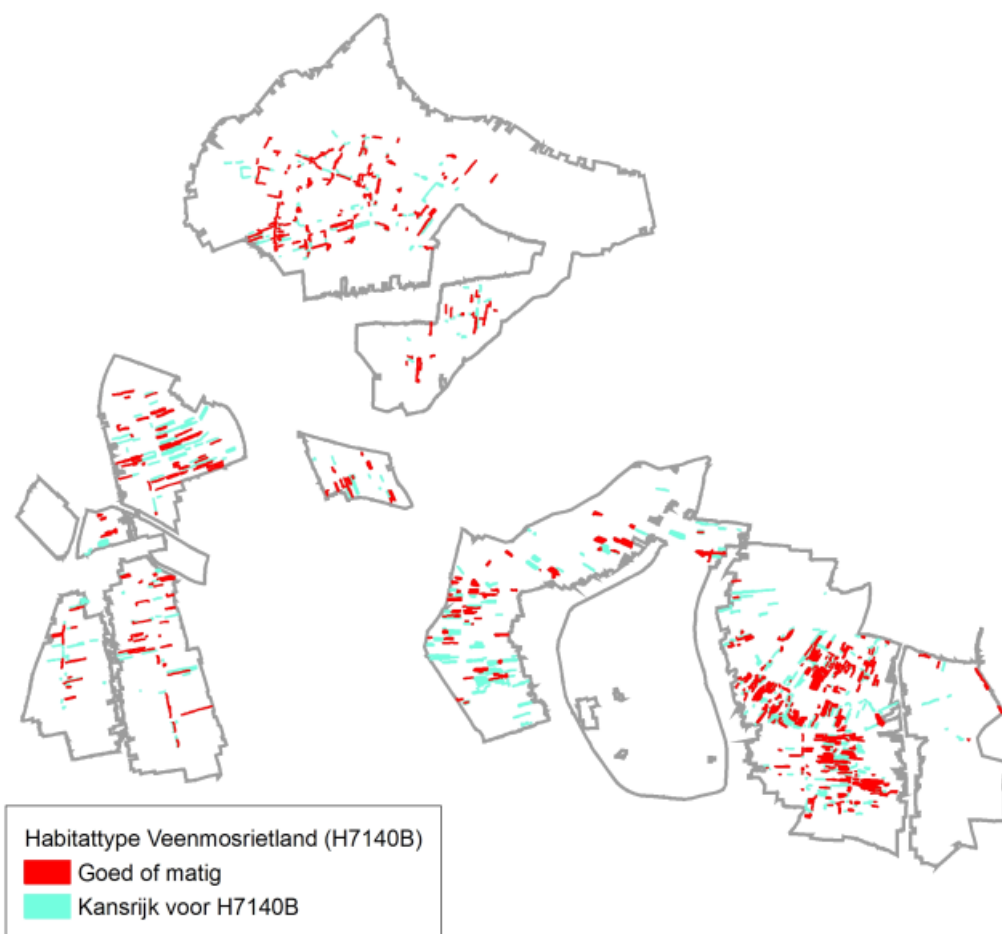
Waardevolle schraallanden (nat veenhooiland) dreigen te verdwijnen.

Na 2003 is er steeds minder rietland beheerd en dit heeft geleid tot een toenemende bosvorming en uitbreiding van de exoot appelbes. Veenmosrietlanden zijn verruigd en de laatste unieke vindplaatsen van plantensoorten uit het oermoeras, zoals heemst en hoogveen-veenmos, raken overwoekerd door bomen of worden omgezet in grasland. Op onderstaande kaart uit de Natuuratlas Zaanstad staan op de kleurenkaart de meest belangrijke rietlanden met een geel driehoekje aangegeven (Natura 2000-waarden). Op de zwart-wit kaart staat met roze aangegeven welke percelen een dringend beheer nodig hebben. Als de komende jaren het beheer achterwege blijft, dan dreigen deze terreinen stuk voor stuk te verdwijnen. In de Reef is de situatie al niet veel anders. Sinds 1996 is hier al 50% van het oppervlak aan waardevol botanisch rietland verdwenen. De komende jaren wordt op particulier eigendom nog een verdere achteruitgang verwacht.



Rietterreinen met zeer belangrijke botanische waarden zijn met een geel driehoekje aangegeven (Natura 2000-waarden). Op de rechterkaart (roze) staan rietlanden aangegeven die binnen korte tijd door beheerachterstanden dreigen te verdwijnen. Het grootste oppervlak van deze probleemterreinen wordt door particulieren beheerd.

De hierboven geschetste problematiek is niet beperkt tot de polder Westzaan. In allerlei veengebieden in de Zaanstreek doen zich vergelijkbare problemen voor. Zo zijn recent nog ondanks de wettelijke bescherming zeer bijzondere percelen met heemst en veenmosrietland door beheerverandering uit de Natura 2000-gebieden verdwenen. In het Oostzanerveld dreigde momenteel door gebrek aan beheer een van de belangrijkste beschermde heideterreinen van midden Noord-Holland te verdwijnen. Geen van deze percelen is te groot om door vrijwilligersgroepen te beheren, maar een adequate signalering en snelle oplossing van de aanwezige beheerachterstanden ontbreekt.



Overzicht van botanisch waardevolle veenmosrietlanden. In het blauw staan oppervlakten aangegeven die via maaien ontwikkeld kunnen worden tot veenmosrietland. Veel percelen die worden beheerd door particulieren (rood of blauw), staan thans onder druk.

7. Vergaande gevolgen van opheffing Landschapsbeheer Noord-Holland

De fusie en daardoor feitelijk de opheffing van de Stichting Vrijwillig Landschapsbeheer Noord-Holland (VNLB) in 2003, heeft een flink ‘gat’ geslagen in de mogelijkheden om met vrijwilligers acute beheerproblemen aan te pakken. Vanaf de start van VNLB werden rijksregelingen gebruikt voor de bevordering van de werkgelegenheid voor langdurig werkzoekenden. Deze personen werkten via deze regelingen bij de VLNB in landschapsonderhoudsploegen, die deelnamen aan het beheer van natuur en landschap. In 2003 is VLNB samen met het Noord-Hollands Landschap opgegaan in Landschap Noord-Holland. Daarna hebben in de regio Zaanstreek maximaal 40 personen in het natuurbeheer gewerkt, via allerlei regelingen zoals het WWB-traject, ID-regeling, Wajong, stage, WSW-traject, GZ-traject, re-integratietraject en op vrijwilligersbasis.

Na een recente reorganisatie zijn de groenploegen meer verworpen tot een organisatieonderdeel dat een positief financieel resultaat uit de markt van de groene aannemer moet behalen. Door dit nieuwe marktdenken is er minder aandacht gekomen voor de begeleiding van groepen die zich lokaal met vrijwillig natuurbeheer bezighouden. De afstand met het actuele beheer van de vrijwilligers en de hierboven geschetste beheerproblematiek is hierdoor te groot geworden. Een adequate en slagvaardige aanpak van de achteruitgang van natuurwaarden via vrijwillig natuurbeheer dreigt hierdoor in het gedrang te komen.

8. Pleidooi

Ondergetekenden pleiten voor nieuwe initiatieven voor vrijwillig landschapsbeheer in de Zaanstreek. In dit kader zal de komende oprichting van een kleine, compacte organisatie die snel en adequaat de gesignaleerde beheerproblematiek, mede met behulp van vrijwilligers in kaart kan brengen en mogelijk kan oplossen, een belangrijke stap zijn. Het gaat aldus niet om een uitbreiding van het takenpakket van de bestaande professionele organisaties. Wel gaat het om het lokaal beter organiseren, faciliteren en – daar waar het haalbaar is – ook uitvoeren van dringende beheerwerkzaamheden die door vrijwilligers kunnen worden uitgevoerd. De aandacht ligt voorlopig primair op veenmosrietlanden in de Zaanstreek.

Voor bovenstaand nieuw initiatief dienen in ieder geval de volgende elementen aan de orde te komen:

Te ondernemen acties:

- a) Het ontwikkelen van een actuele natuurwaardenkaart van bijzondere veenterreinen in de Zaanstreek.
- b) Het signaleren van knelpunten (acuut/langere termijn) met betrekking tot het beheer van botanisch waardevolle percelen. Het omzetten van knelpunten in maatregelen die de natuurontwikkeling zullen bevorderen.
- c) Het aangeven van percelen die met behulp van vrijwilligers beheerd kunnen worden, respectievelijk een professionele inzet (onder andere gespecialiseerde apparatuur) vergen.
- d) Het inventariseren van de eventuele wensen van vrijwilligersgroepen, zoals van directe ondersteuning, verzekeringen, gereedschappen, materialen en EHBO.
- e) De start van initiatieven om onder meer mensen, met een beperking en 50 plussers zonder baan, te motiveren voor vrijwillig landschapsbeheer. Aangezien gemeenten gaan over werk en inkomen zal dit in samenwerking dienen te geschieden.

Noodzakelijke organisatorische basis:

- f) De oprichting op korte termijn van Stichting Vrijwillig Natuur- en Landschapsbeheer in de Zaanstreek door de bij het Platform Zaanse veenweidegebieden aangesloten zes betrokken Zaanse vrijwilligersorganisaties. Deze stichting krijgt in het bijzonder een coördinerende/aansturende rol bij de uitvoering van het nieuwe initiatief.
- g) De inschakeling hierbij van een professionele ‘beheerregisseur’ voor de Zaanstreek gedurende drie jaar op projectbasis.

Zaanstad, oktober 2018

Initiatiefnemers van bovenstaand Pleidooi:

Willem Rol: willem.rol@ziggo.nl

Jan Heijink: heijinkglas@upcmail.nl

Ron Sman: ronsman@hetnet.nl

Ron van 't Veer: r.vantveer@quicknet.nl
(adviseur)